

# KAKO O ISLAMU GOVORITI U EVROPI DANAS?<sup>1</sup>

Enes KARIĆ

UDK 28-735(497.6)(047.53)

DOI: <http://dx.doi.org/10.26340/muallim.v20i78.1711>

**SAŽETAK:** U ovom eseju bavimo se, prvo, kraćim pregledom nekoliko vrsta današnjih muslimanskih diskursa o islamu u Evropi. Ukratko prikazujemo sliku koja uramljuje najširi konglomerat najčešće suprotnih diskursa o islamu u Evropi, od islama prikazanog “u sukobu”, islama “koji je protivan” onome što jeste pluralni i humanistički koncept evropskih društava, do islama koji je u muslimanskom diskursu formuliran plemenski, “tribalno”. Drugi dio eseja bavi se glavnim prioritetima u jednom mogućem projektu “reformne muslimanskog diskursa” o islamu u Evropi. Islam kao vjera, kao duhovnost, kao kultura, kao nasljeđe, kao poveznica mnogih ideja... samo su neke dionice u kojima se prospektivno bavimo načelnim vidovima konstruktivnih diskursa o islamu u Evropi. Njima ćemo se pozabaviti u glavnim dionicama ovog našeg eseja. U zaključnom dijelu ovoga eseja nudimo nekoliko praktičnih uputstava na planovima razvoja muslimanskog diskursa o islamu u Evropi. Ta bi uputstva, nadamo se, mogla biti od koristi za razmatranje mnogolikih problema unutar muslimanskih diskursa o islamu u Evropi.

*Ključne riječi:* Evropa, pluralna društva, islam u Evropi, javni prostor, muslimani, dijalog među religijama, diskurs o islamu

## Čemu ovo pitanje?

Doista, čemu ovo pitanje ako se zna da je u Evropi danas, pogotovo u Evropskoj uniji, sloboda govora u samom vrhu na spisku ljudskih prava i sloboda? Naime, može se danas u Evropi i Evropskoj uniji govoriti, pisati i objavljivati šta se želi, šta ko hoće i o čemu god hoće, pa i o islamu, iz islama i u ime islama! Stoga je dobro odmah kazati da mi ne pišemo esej “Kako o islamu govoriti u Evropi” iz razloga što tu, kao eto, nema slobode govora o islamu (iz islama, u ime islama), itd. Naprotiv, pišemo ga da skrenemo pažnju, nama samima

prije svih drugih, na to što se baš posred te, rekli bismo, bezgranične slobode koja često prelazi u lavinu i stihiju, bez ikakvih moralnih obzira, pojavilo (i traje) na stotine diskursa o islamu i iz islama, tako da se u toj kakofoniji ne zna ne samo to “kud ko glavom udara”, već se ne može ni upamtiti ko to sve i svašta govori. A za posebnu obradu je medijska slika islama u Evropi, i govor velikog broja “nemuslimanskih” medija o islamu u Evropi! Ali, time se ovom prilikom nećemo baviti.

K tome, radi objektivnosti, potrebno je kazati i ovo: Postavljeno pitanje

(“Kako o islamu govoriti u Evropi danas?”) izdvaja samo “govor o islamu”, te se može opravdano prigovoriti da se u pitanju, na neki način, “prokazuje” samo govor o islamu u Evropi (ili *govor islama* u Evropi)? Zar se islam takvim postavljanjem pitanja ne stigmatizira, i zar se *govor o islamu* i *govor islama* unaprijed ne izdvaja kao nešto zasebno, ako ne i egzotično, strano, čudno, kao nešto ovamo *nepripadajuće* i *nepadajuće*, od čega se dobijaju fobije i ospice? Zar ne bi bilo dobro postaviti i pitanje o tome kakvi su i drugi diskursi o religijama u Evropi (ili *diskursi religija* danas u Evropi općenito)?

<sup>1</sup> Esej je izlagan 24. februara 2015. godine u Sarajevu, na seminaru glavnih imama Islamske zajednice Bosne i

Hercegovine iz dijaspore (Njemačka, Švicarska, Norveška, Švedska, Austrija...). Seminar je održan u

organizaciji Uprave za vjerske poslove Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

Sva ta dodatna pitanja dobro je postaviti, ili ih barem imati u vidu. Ali, ovdje mi o svima njima ne možemo govoriti, i to ne samo zbog nedostatka prostora, već i znanja. (Koji o tome znaju više neka svoje priloge ponude stranicama *Vesatijjina foruma* ili drugdje u našim medijima). Budući da mi ovom eseju ne doznačujemo zadaću da odgovori baš na sve što bi se moglo pojaviti u povodu pitanja iz istaknutog naslova, bolje je da se vratimo tome što nam je za ovu priliku prioritetno, to jest *muslimanskom* govoru o islamu u Evropi danas. Jer, naime, naš muslimanski “govor o islamu danas u Evropi” uzima se često, iako bezrazložno, kao “govor samoga islama u Evropi”.

Stoga odmah kažemo da mi pitanjem “Kako o islamu govoriti u Evropi danas?” mislimo na to kako bi to trebali muslimanski dostojanstvenici u Evropi, imami, hodže, muftije, profesori, intelektualni krugovi s islamskim i muslimanskim predznakom, muslimanski pisci, itd., govoriti o islamu u Evropi danas.

### Ali, koja Evropa?

Nezaobilazno je postaviti i nekoliko pitanja o tome šta mi ovdje mislimo kad kažemo *Evropa*. *Geografski*, tom riječju ovdje mislimo, i ukazujemo, ne samo na Evropu kao kontinent, već prije svega na *Evropsku uniju*, a određenije i na same “temeljne” zemlje Evropske unije (Njemačka, Francuska, itd.). *Historijski*, pak, za nas je (u funkciji ovog eseja) bitna ona (zapadna) Evropa koja izranja, ili koja stasava već više od šest decenija, iz svoje demokratske epohe, epohe kakva je potrajala (i traje) sve od završetka kataklizme Drugog svjetskog rata, odnosno nakon 1945. godine, kad je poražena fašistička i nacistička Evropa. To je dio zemaljske kugle koji je, nakon 1945. godine, doživio gotovo najveći demokratski, kulturni i ekonomski procvat. I sami muslimani su se u milionima našli na tom dijelu globusa, i umnogome okoristili na mnogim planovima evropskog života, mnogi su kasnije postali građani Evrope, njezini državljani. Takva pojava nije zabilježena u novijoj

povijesti Evrope, a teško ju je pronaći i na drugim stranama svijeta.

*Politički i kultur(al)no*, zapadna Evropa nakon 1945. godine postupno, a potom sve intenzivnije, izgrađuje sistem demokratskih i sekularnih vrijednosti u svojim društvima. Države zapadne Evrope su, kao prevalentno sekularne, i na svoj način sekularne, postale zaštitnice javnoga prostora koji je široko inkluzivan, koji *nije neprijateljski prema religijama*. Naprotiv, religijske zajednice i vjerske organizacije umnogome su partneri tih država sa “dobročudnim sekularizmom”. To nam je važno kad govorimo o islamu u Evropi danas, i o tome kako muslimani Evropljani da govore o svojoj vjeri u Evropi danas.

Svako sa normalnom, zašto ne reći dobronamjernom, rasudnom moći znade da su se muslimani u milionima našli na tlu zapadne Evrope nakon 1945. godine. Došli su, gotovo u premoćnoj većini, iz zemalja Bliskog i Srednjeg istoka, dakle iz onih zemalja koje su nekada (i ne tako davno) bile evropske kolonije.

Pri svemu tome, kad ukazujemo na tih (manje – više) dvadeset miliona muslimana danas u Evropskoj uniji, mi ni najmanje ne gubimo iz vida da su muslimani na to veliko prostranstvo od 1945. godine naovamo došli *ne iz religijskih (islamskih)*, već premoćno *iz ekonomskih razloga*. To i toliko je valjda jasno mnogima, i to bi svaki govor o islamu u Evropi trebao imati u vidu. Muslimani su nakon 1945. godine u zemlje zapadne Evrope došli ne kao *bogati misionari*, sa planom i pripravljenom agendom *širenja islama* i prozelitskim namjerama. Naprotiv, muslimani su u zapadnu Evropu nakon 1945. godine došli kao siromašna populacija, kao puka *sirotinjska ekonomska migracija*, kao gastarbajteri koji će raditi poslove na održavanju zgrada, na željeznici, u tvornicama sa masovnim brojem fizičkih radnika, u ugostiteljstvu, automobilskoj industriji, itd. Vremenom, mnogi su dobijali i druge, bolje (plaćene) poslove.

Ali, iako su muslimani u zapadnu Evropu nakon 1945. došli kao *ekonomska emigracija*, kao radnici potrebni

tu kao jeftina radna snaga evropskoj ekonomiji u poslijeratnom procvatu, zar se pritom ne treba imati u vidu ono najvažnije u vezi dolaska muslimana u zapadnu Evropu, i, potom, u Evropsku uniju, a to je činjenica da su demokratska klima zapadne Evrope, i, kasnije, inkluzivnost Evropske unije, omogućile dolazak i kasniji razvoj i evropsku opstojnost tih sada već dvadeset(ak) miliona muslimana?! Naravno da to treba imati u vidu, te svaki ozbiljni muslimanski diskurs o islamu u Evropskoj uniji treba imati u vidu upravo taj njezin tip demokratije.

Zapadna Evropa i, potom, Evropska unija, bila je prilika da muslimanska ekonomska emigracija ne samo dobije posao, te tako (ipak!) dobro zaradi, već i da se njezino potomstvo obrazuje, školuje, prosvjeđuje. K tome, ko je od muslimana htio, mogao je njegovati i svoj vjerski identitet. Veliki broj je to htio, tako se, uskoro, *muslimanska ekonomska emigracija* u Evropskoj uniji prepoznala i kao poseban vjerski segment, ona se sada u milionima prepoznala i kao *vjerska (islamska ili muslimanska) emigracija*.

Posljedice muslimanske, prevalentno radničke brige za svoju vjeru islam u zapadnoj Evropi, itekako su vidljive već tri ili četiri decenije: Danas u zapadnoj Evropi (ali i diljem Evropske unije) ima na hiljade islamskih centara, zajednica, džamija (na desetine ih je sa munarom), tu su i mnoge islamske ili muslimanske biblioteke, društva, asocijacije, listovi, redakcije, portali, izdavačke kuće, itd. Reći će neko: Pa, dobro, to da ima respektabilan broj muslimana u zapadnoj Evropi (i u Evropskoj uniji) jeste nešto – normalno! Kao i to da ima toliko njihovih islamskih ili “vjerskih” institucija, foruma, zajednica, itd. Mi, pak, s naše strane, dodajemo: Da li je današnja egzistencija muslimanskih dijasporalnih (ali već i udomaćenih) zajednica u Evropskoj uniji posljedica otvorenosti njezinih, tj. evropskih demokratskih sistema, ili, pak, posljedica nečeg drugog? Naše se mišljenje priklanja stavu da se muslimanska ekonomska emigracija ne bi mogla nikako u tolikom

broju zakorijeniti u Evropi, i, potom, tokom niza godina, prepoznati i kao vjerska populacija, te potom stvarati svoje vjerske i kulturne institucije, da nije bilo demokratskih temelja na kojima počiva moderna zapadna Evropa. Upravo bi se respekt spram demokratskih temelja na kojima počiva zapadna Evropa danas trebalo da nađe u govoru o islamu danas u tom dijelu svijeta. I to ne radi razvijanja bilo kakva *snishodljiva raspoloženja* prema zapadnoj Evropi kod muslimana, već radi toga da muslimanski diskurs o islamu u tom dijelu Evrope zadobije svoju vjerodostojnost, svoju savremenost, svoju realističnost.

Upravo o tome želimo kazati nekoliko riječi.

### Koji govor o islamu u Evropi?

Nažalost, to da mi danas u zapadnoj Evropi (i diljem Evropske unije) imamo veoma često “razularen govor” o islamu (ne samo od “nemuslimanskih medija”, već i od samih muslimana) samo je jedna od tragičnih posljedica nepostojanja snažne muslimanske elite danas u Evropskoj uniji. Od te elite, da je ima više, očekivalo bi se da o islamu (pro)govori jezikom evropskog javnog mijenja, i sredstvima i standardima današnjeg komuniciranja: respektabilnim TV i radijskim stanicama, internetskim portalima, filmovima, obrazovnim programima, mnogo većim brojem savremeno profiliranih novina, magazina, biltena i štampe općenito, itd. Sve to, naravno, na evropskim jezicima: engleskom, francuskom, njemačkom, itd.

Ipak, na veliku žalost, današnji muslimanski diskurs o islamu u Evropi, pretežno onaj oblikovan ili sročćen u atmosferi džamijskih besjeda sa minbera, saodređen je još uvijek zemljama porijekla *muslimanske ekonomske emigracije*, koja je kao radna snaga, trbuhom za kruhom, pristizala iz sjeverne Afrike, Bliskog istoka, Turske, Balkana... Ta je emigracija u Evropu sa sobom donijela mnogolike izraze “narodnog”, a dijelom i “plemenskog” islama, sa ruralnim determinantama. (Upitamo li se, ovdje tek

usputno, a pravo je mjesto za takvo pitanje: Za šta to “optira” Kur’ān? Da li za ruralno i plemensko življenje islama? Ili, pak, za civilizacijsko i kulturno, to jest gradsko, gajenje islama? – odgovor je najbolje potražiti u samom Kur’ānu. Podsjećamo, sura 49:14. i dalje, ima jasno načinjenju i, rekli bismo, vrlo oštro zauzetu distancu prema “plemenskom” ili “beduinskom” islamu. Ova, kao i druga mjesta u Kur’ānu, a koja dotiču ovu problematiku, izdvajaju temeljna i univerzalna vjerovanja islama (iman) i, na neki način ih stavljaju u zaštitu pred navalom (i najezdom!) plemenske revnosti, zatucanosti, bigotizma, *gorštačke pregrijanosti*.

Ali danas, upravo sa velikog broja minbera i džumanskih hutbi diljem Evrope, pa i one zapadne, mi vidimo, čujemo i, ako imamo strpljenja, slušamo muslimanske govore o islamu pune bigotizma, zadržtosti i gorštačke priprostosti. “Jedina politička realizacija islama je kroz halifu”, “demokratija je nespojiva sa islamom”, “izborne kutije su đavolska igrarija”, “političke stranke i partije su haram i Iblisov izum”, sekularizam (čak i onaj koji je sa svim religijskim zajednicama uspostavio široka polja saradnje i kohabitacije) osuđuje se kao “šejtanska rabota”! Nadalje, današnji muslimanski diskurs o islamu u Evropi često cjelokupni univerzum žene u islamu svodi – na mnogim (prevalentno muškim!) evropskim tribinama i minberama – samo na “pitanje hidžaba i nikaba”! Niko, naravno, ne treba dovoditi u pitanje ni pravo, ni slobodu na hidžab. Neka hidžaba na ulicama Evrope. Ali, način na koji se o hidžabu rigidno govori iz muslimanskih usta u Evropi treba da podliježe ozbiljnoj kritici, našoj muslimanskoj kritici! Da li se ikada iko od muslimanskih propagandista hidžaba u Evropi zapitao sljedeće: S kojim pravom se to danas, u Evropi i drugdje, može odricati pristojnost i islamijet muslimankama koje su bez hidžaba?! I s kojim razlogom nijekati njihovo pravo na islam, to jest da i one jesu muslimanke, da budu i da se osjećaju muslimankama, da ih

se zbog hidžaba ne proglašava “nevjerkinjama”?! Kojoj je to ljudskoj instanci islam ikada dao ovlasti da ulazi u ljudska srca, da vršlja po njima, da sortira skrovite namjere žena i muškaraca?! K tome, jesmo li to mi posjednici Božije milosti, pa je onda, kao dispečeri struju, distribuiramo ovima, a ne onima?! Ko su to ljudi uopće, pa da “oni doznačuju i raspodjeljuju Božiju milost (prema svome nahođenju)?” – pitanje je kojim nas Kur’ān oslovljava i strogo opominje (vidi suru 43:32).

U svom zaboravu, ili namjernom ignoriranju, da o islamu u zapadnoj Evropi govore kao o predanoj vjeri u dragoga Boga, kao o nepresušnim vrelima moralnog osvješćivanja i rezorniranja, mnogi današnji muslimanski propagandisti “pravoga islama” po Evropi bezočno ustaju protiv iznimno dobro osmišljenih (i, što je još važnije, provedenih!) socijalnih programa u bogatim društvima zemalja/država zapadne Evrope. Podsjećamo: Česte su tribine muslimanskih propagandista diljem zapadne Evrope o superiornosti “socijalnih učenja islama” nad prakticiranjem principa socijalne zaštite kakve provodi zapadna Evropa iznutar svojih sekularno uređenih institucija. Pritom se muslimanski pričeri i propagandisti (koji i sami debelo konzumiraju velike novce iz tih evropskih socijalnih fondova!) rijetko pitaju o tome kakva je korist od ukivanja u zvijezde “savršenih socijalnih učenja islama” – viđenih durbinima okrenutim prema starostavnim knjigama iz davnašnjeg “zlatnog doba islama” – kad se znade da se danas socijalna naučavanja islama djelotvorno primjenjuju jedva u dvadesetak muslimanskih zemalja i društava!

### Afirmirati govor o islamu kao vjeri u Boga, kao moralu, kao ćudoređu, kao kulturi i civilizaciji

Umjesto osporavanja demokratskih procedura u zemljama Evropske unije muslimanskim vaizima i pričerima bi bilo bolje da sebi postavje pitanje: Kako to da se, već decenijama, u jednoj sekularnoj Njemačkoj

provedu izbori i pritom od političke, partijske ili religijske ostrasćenosti niko, baš niko, ne pogine na ulicama Minhena, Hamburga, Berlina...?!

Umjesto osporavanja evropskih sekularno uređenih socijalnih programa, muslimanskim vaizima i pričerima bi bilo bolje da se zapitaju gdje bi to oni sami voljeli uživati penziju: U sekularnoj Njemačkoj ili u muslimanskom Egiptu?! U sekularnoj Francuskoj ili u muslimanskoj Libiji?! Itd.

Dugačak bi ovdje bio popis pitanja koje bi sebi trebali postaviti muslimanski vaizi i pričeri po Evropi. Na sve ovo podsjećamo samo s jednim ciljem: Da se današnji muslimanski govor o islamu u Evropi otrijezni od prošlosti, da se probudi u sadašnjosti, da s dužnom ozbiljnošću uzme u obzir i zaumi zapadno-evropska postignuća na području ljudskih prava i sloboda, brige o nemoćnima, slabima, marginaliziranima, itd. itd.

Alternativa govoru o islamu (u kojem se islam konfrontira sa današnjom sekularnom i liberalnom Evropom i njezinom demokratijom) jeste onaj govor o islamu koji naglašava njegova vjerska i moralna učenja, njegova kulturna i civilizacijska postignuća (na koja se s pravom, pa i ponosom, trebamo podsjećati).

Pritom će se, sam po sebi, razviti jedan koncept današnje, dakle savremene i moderne *evropskosti* islama. Za *evropskost* islama imamo nekoliko velikih primjera iz prošlosti, ali ne bismo sada o tome. Kad insistiramo na *evropskosti* islama, ne radi se tu o "prepariranju" islama za prolazne evropske potrebe. Naprotiv, radi se

o zgotovljavanju onih autentičnih tumačenja islama koja su inkluzivna, koja nisu rigidna, koja ne izazivaju kultur(al)na i civilizacijska trvenja i varničenja. Sa stanovišta svojih načela vjerovanja (to jest *akaida*) islam jeste jedan i posvuda isti. Ali, sa stanovišta svojih kultur(al)nih i civilizacijskih ostvarenja islam se pokazao osebnim, mnogostranim, raskošnim. Islam se tokom svojih petnaest stoljeća ostvaruje u velikom broju kultura(ln)ih, jezičkih, civilizacijskih, klimatskih zona i podzona.

Baš stoga što niti jedna vjera u Evropi danas nije izvrgnuta svakodnevnom medijskom crvotočenju kao što je to slučaj sa islamom (a pri ovom svemu posebna je nevolja i u tome što diljem Evrope dreku oko islama već više od jedne decenije pojačavaju i sami muslimani), ovdje želimo iznijeti nekoliko savjeta u kojim pravcima i područjima treba da se usmjere kreatori muslimanskog diskursa o islamu u Evropskoj uniji i Evropi općenito, napose njezinom mediteranskom pojasu.

**Prvo**, evropskost islama danas potrebno je medijski oblikovati jezikom muslimanskih autoriteta koji su već davno prevedeni (a i danas se prevode) na evropske jezike: Ibn Sine, El-Gazalija, Ibn Rušda, Abduhua, Iqbal, itd.

**Drugo**, islam je kultur(al)no i civilizacijski potrebno tematizirati jezikom i diskursom kako su to uradili muslimanski prijatelji iz Evrope: Pjesnik Goethe, zatim Annemarie Schimmel, Katharina Mommsen, Hans Küng, Tim Winter, i mnogi

drugi mlađi Evropljani i Evropljanke. Danas je na stotine kako njih, tako i njihovih djela gotovo na svim jezicima Evrope.

**Treće**, potrebno je da oblikovate lji diskursa u zajednicama muslimana Evropske unije zaimadnu znanja i osjećanja o tome koji su to aspekti islama neprolazni (načela vjere, npr.), a koji su, opet, čisto temporalni i prolazni (halifati, sultanati, emirati, itd. itd.). Te nekadašnje historijske realizacije islama (npr. halifati) ne trebaju nikada poprimiti status, ni mjesto, integralnih dijelova ili članaka islamske vjere.

**Četvrto**, doličnom diskursu o islamu u Evropi najviše bi doprinijelo savremeno islamsko teološko obrazovanje čiji su programi evropski kontekstualizirani. Nažalost, malo je bogatih muslimana danas (iako ima mnogo muslimana milijardera!) koji su spremni otvoriti nekoliko islamskih univerziteta u nekoliko glavnih evropskih gradova. Ovo do danas od toga imamo u Evropskoj uniji nastalo je s velikom mukom i naporima entuzijasta.

Recimo na kraju ovog eseja da je islam danas često i na mnogo načina (u Evropskoj uniji, u Evropi, pa i šire) jedna puka sigurnosna tema, i tako ga se uglavnom i tretira.

Na muslimanima Evropljanima, na evropskim muslimanima, pomalja se zadaća da islam učine temom vjere, kulture i civilizacije. Ako u tome uspiju, možda će se svijet Mediterana, kao i svijet zapadne hemisfere početi zvati judeo-kršćansko-muslimanskom kulturom i civilizacijom. Možda!

## الموجز

كيف نتحدث عن الإسلام في أوروبا اليوم

أنس كاريثش

في بداية هذا المقال نستعرض بإيجاز عددا من خطابات المسلمين الراهنة عن الإسلام في أوروبا. ونعرض بإيجاز أيضا الصورة التي تشمل التجمع الأوسع من الخطابات المتعارضة عن الإسلام في أوروبا، ابتداء من الإسلام "في صراع مع"، والإسلام "الذي يعارض" المفهوم

## Summary

HOW TO TALK OF ISLAM  
IN CONTEMPORARY EUROPE?

Enes Karić

In the first part of this essay we present a shorter review of a number of contemporary discourses regarding Islam in Europe. We here offer an image within a framework of a conglomerate of various, often contrasting, opinions about Islam in Europe, ranging from Islam presented as "in clash", Islam

التعددي الإنساني للمجتمعات الأوروبية، وانتهاء بالإسلام الذي يُصاغ في خطاب المسلمين صياغة قبلية.

أما الجزء الثاني من المقال فيتحدث عن الأولويات الرئيسية في مشروع ممكن التنفيذ بعنوان "إصلاح خطاب المسلمين" عن الإسلام في أوروبا. الإسلام، ديننا ومعتقدنا وثقافتنا وترائنا وروابطنا بين الكثير من الأفكار... ليست سوى محطات نشتغل فيها وبرؤية مستقبلية بالأشكال الأساسية من الخطاب البناء عن الإسلام في أوروبا، والتي سنتعرض لها في المحطات الرئيسية من مقالنا هذا.

أما خاتمة المقال فنقدم فيها عددا من الإرشادات العملية على أصعدة تطوير خطاب المسلمين عن الإسلام في أوروبا. ونأمل لتلك الإرشادات أن تكون مفيدة في مناقشة الكثير من المشاكل ضمن خطاب المسلمين عن الإسلام في أوروبا.

الكلمات الرئيسية: أوروبا، المجتمعات التعددية، الإسلام في أوروبا، الفضاء العام، المسلمون، الحوار بين الأديان، الخطاب عن الإسلام...

that is "opposite" to what is plural and humanistic concept of European societies to Islam that is formulated as a "tribal" within Muslim discourse. In the second part of the essay we dealt with major priorities within one possible project of "a reform of the Muslim discourse" about Islam in Europe. Islam as a faith, as a spirituality, as a culture, as a heritage, as a bonding force of multiple ideas....are only some tracks wherein we find main prospective of constructive discourses about Islam in Europe. These would be in the focus of the main part of the essay. In the final part of the essay we offer few practical guidelines as a plan for developing Muslim discourse about Islam in Europe. We hope that these guidelines could be of benefit in addressing a variety of problems within the Muslim discourse about Islam in Europe.

*Key words:* Europe, plural societies, public space, Muslims, interreligious dialogue, discourse about Islam